REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE MAI PUȚIN CUNOSCUTE DESPRE ȚARA CRIȘURILOR DIN SECOLELE XIV—XVI

de

ÁRPÁD HADNAGY

Geodezia și topografia, discipline esențiale ale măsurătorilor terestre, avînd rolul primordial de a stabili coordonatele geodezice și geografice ale obiectivelor de pe suprafața Terrei, fac parte dintre cele mai vechi științe, care au necesitat întotdeauna o pregătire temeinică din partea acelora care le practicau. Pentru cercetarea istorică complexă a unei regiuni, alături de investigațiile arheologice, arhivistice, cercetarea hărților vechi nu intervine ca o recomandare, ci ca o absolută necesitate.

Cartografia, cu hărțile și planurile ei de situații seculare sau chiar milenare, a servit baza cea mai sigură pentru istorici în descifrarea evenimentelor social-politice petrecute în trecut. Orice hartă, fiind o operă care a luat naștere prin acumularea unor vaste cunoștințe multidisciplinare, poate caracteriza nivelul cunoștințelor creatorilor.

Întrucît în ultima vreme[1] au apărut o serie de lucrări interne și externe privind istoria cartografiei, în cele de mai jos ne vom referi doar la acele hărți care, fie că au rămas necunoscute pentru istoricii carto-

---

[1] C. Brătescu, *Dacia și Moesia după Ptolemeu*, în *Analele Dobrogei*, IV, 1923, p. 56—63.; A. Sacerdoțeanu, *Românii în evul mediu*, București, 1936; M. Popescu Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, p. 51—56, *Izv. Ist. Rom.* (Fontes), I., p. 741; M. Popescu-Spineni, *Geografii din secolele XV—XVI*, Buc., 1942, p. 19—30; M. Popescu-Spineni, *Rumänien in der zweiten Halfte des XVI Jahrhunderts*, Iena, 1936; Șt. Manciulea, *Transilvania în cărțile românești de geografie apărute pînă la 1848*, în *Lucr. Inst. de Geogr.*, Univ. Cluj, VII, 1942; E. M. Popescu, în *Tabula Imperii Romani*, București, 1969; S. Moldovan, *Din literatura geografică a Transilvaniei*, în *Bul. Soc. Geogr. Rom.*, V, București, p. 75—100; V. Mihăilescu, *Evoluția gîndirii geografice din România*, în *Rev. Terra*, 1975, nr. 1; Irmédi-Molnár, L., *Térképalkotás* (Alcătuirea hărților), Tankönyvkiadó, Budapest, 1970, 495 p.; L. Stegena, *Térképtörténet* (Istoria hărților), II-ik kiadás; Tankönyvkiadó, Budapest, 1981, 199p.; L. Csendes, *Térképhistória (Istoria hărților)*, Budapest, 1980, 187 p,; M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, Ed. Șt. și Enc., București, 1978, 254 p.; R. Amalgia, *Monumenta Italiae Cartographica*, Florenza, Instituto Geografica Militare, 1929; L. Bagrow, *Die Geschichte der Kartographie*, Berlin, 1951, 383 p.

https://biblioteca-digitala.ro

grafiei țării pînă-n prezent, fie că unele din aceste hărți prezintă o semnificație deosebită pentru zona Crișurilor și relevarea acestei laturi devenind o necesitate științifică.

Expoziția *Bihorul în izvoare cartografice vechi*, organizată de Muzeul Țării Crișurilor Oradea, în colaborare cu filiala Arhivelor Statului, județul Bihor, la sfîrșitul anului 1981, a oferit posibilitatea unei scurte treceri în revistă a celor mai vechi hărți și mapamonduri, pe care se conturează bazinul carpato-dunărean. Printre autorii acestor hărți trebuie să-i amintim pe *Giovanni da Carignano (1309), Angelino Dulcerto (1339), Battista Becaarius (1439), Andreas Walsperger (1448), Bartholomeus de Pareto (1453), Marcus Pizigano (1367),* pe hărțile acestor autori apărînd inscripțiile *„Regia septem castra“* sau *„Prinzipio della Valachia“*.

În secolul al XV-lea, dar mai ales în secolul al XVI-lea, odată cu renașterea și cu începutul marilor descoperiri geografice s-a produs un salt calitativ și în domeniul cartografiei.

Cel mai vechi izvor asupra localizării geografice a spațiului cercetat de noi a rămas pînă-n momentul de față opera celui mai mare cartograf al antichității — Ptolemeu. Cum harta lui Ptolemeu urmărește reprezentarea Imperiului Roman pe provincii, noi, prin provinciile Dacia și Moesia, ne aflăm pe *Tabula nona*, respectiv într-o măsură mai mică pe *Tabula quinta*. Deși lipsesc o serie de date certe, cum ar fi toponimia unor localități, munți sau ape din Crișana (Bihorul existînd în afara *limesului*), totuși prin existența unor localități din perimetrul estic, sudic și vestic al Crișanei, cu coordonatele geografice date, se poate stabili chiar și pe harta lui Ptolemeu, cu aproximație, poziția geografică a interfluviului Crișurilor. Prin cele 44 de localități date de Ptolemeu pentru teritoriul țării noastre, *Geographia* se poate considera cel mai vechi și cel mai bogat izvor antic.

În prezenta lucrare, prin Țara Crișurilor înțelegem teritoriul cuprins de bazinele hidrografice ale tuturor Crișurilor. Se pare că prin localitățile: *Dacidava (47°20′:48°), Napoca (49°:47°40′), Potaisa (49°:47°20′), Apulum (49°15′:46°40′), Germisara (49°30′:46°15′), Sermisegetuza Regia (47°50′:45°15′), Zargidava (Brad?) (54°40′:47°45′), Partiscum (45°:46°10′) și rîul Pathisus (Tibiscus)* putem obține un contur satisfăcător al teritoriului Crișanei din antichitate. Cu toate greșelile inerente ale hărții lui Ptolemeu, această operă a servit ca izvor de bază majorității cartografilor renașterii.

O caracteristică esențială a hărților secolului al XV-lea este că acestea reprezintă teritorii imense, au caracter sintetic, ceea ce influențează în mod nefavorabil precizia. Hărțile sînt sărăcăcioase în elemente de reprezentare, sînt trecute doar mările, oceanele, marile fluvii și orașe, fără să fie trecute repere esențiale ca drumurile, elemente de relief și uneori chiar direcțiile cardinale. În schimb, hărțile secolului al XVI-lea vor cuprinde tot mai multe elemente de geografie fizică, fiind trecute chiar și orășelele și comunele. Pe aceste hărți localizarea zonei Crișurilor va deveni posibilă prin recunoașterea afluenților de stînga ai Tisei, prin

https://biblioteca-digitala.ro

inscripțiile Waradinum, Varado, Varadin, Behar, Zalard, Telegd, Zekelhid, Csefa, Beli, Kapolna, Bator. etc.

Cartograful secolelor al XV—XVI-lea a privit munții panoramic, ca și cum s-ar afla pe cîmpie, iar munții s-ar înălța brusc în fața lui. Doar în secolul al XVII-lea acest mod de vizare al reliefului va suferi o mică schimbare, în sensul că operatorul, desigur doar imaginar, se va situa pe punctul cel mai înalt al zonei reprezentate. Prin acest mod de a privi terenul, cartograful a avut posibilitatea de a observa și reprezenta ramificațiile masivelor muntoase, formele mai aplatizate sau ascuțite a culmilor, direcțiilor și meandrelor văilor etc.

Primul italian care traduce *Geographia* lui Ptolemeu din arabă în latină a fost Iacobus Angelo din Toscana. Pe *Tabula* acestui autor, prin identificarea Mării Negre, a Nistrului, a Dunării, a Tisei se conturează cu certitudine bazinul carpato-dunărean (fig. 1). Deși nici scara și poate nici cunoștințele acestui autor nu i-au permis să reprezinte și afluenții de stînga ai Tisei, conform configurației geografice actuale, logic, zona Crișurilor trebuie să fie cuprinsă în zona estică a acestui rîu. Meritul acestui autor este faptul că pe această hartă din 1406 a reprezentat, deși foarte schematic, direcțiile de curgere a Tisei, Oltului, Jiului, dar chiar și poziția Deltei Dunării, surprinzător de corect. Doar tronsonul Dunării, cuprins între Giurgiu și Calafat, cu orientare V—E, este orientat greșit spre SV—NE. Pe acest mapamond, în dreptul teritoriului țării noastre se află înscris DACIA cu litere grecești.

Un alt autor care s-a inspirat de la Ptolemeu și care pentru studiul de față are o deosebită importanță este Fra Mauro din Camalduleb Această hartă este o operă de vîrf a așa numitei „cartografii de mănăstire“, și provine din Murano, de lîngă Veneția, fiind păstrată azi în Biblioteca din Veneția. La această hartă, cartografii Fra Mauro și Andrea Bianco au lucrat între anii 1457—1459. Acest mapamond are forma unui cerc cu 196 cm în diametru, iar în ceea ce privește conținutul și aspectul artistic, el depășește cu mult nivelul operelor similare ale epocii. Deși harta are o orientare sudică, conturul Mării Negre, a Mării Mediterane, a Scandinaviei, reprezentarea zonelor montane, a fluviilor, a lacurilor, a golfurilor marine și alte elemente trădează nivelul de cunoștințe deosebit de ridicat al autorilor. Este prima hartă pe care munții primesc o reprezentare mamelonară, fiind umbriți pe partea lor vestică. Rețelele hidrografice ale uscatului sînt foarte haotice. O serie de rîuri și de fluvii traversează împreună, sub formă de canale, tot continentul, creînd astfel impresia că unul și același rîu se poate vărsa în două bazine marine. În manuscrisul alăturat hărții, autorul se referă adeseori la Ptolemeu, dar, dacă necesitățile o cer, are curajul să-l și critice. În bazinul Dunării se pot citi, pe lîngă altele, următoarele toponimii: VARADIN (Oradea), TEMESUAI (Timișoara), PORTO DE FERO (Porțile de Fier), CAPOLOGO (Cîmpulung) etc. Meritul deosebit al lui Fra Mauro era că a reușit să elimine elementele fanteziste și forma de TO a hărților tipice evului mediu, cum erau cele din Ebstorf și Hereford. Ca defi-

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Harta lui Iacobus Angelo din 1406 pe care se pot urmări liniile bazinului carpato-dunărean (Marea Neagră, Tisa, Nistru).

https://biblioteca-digitala.ro

ciență a acestei hărți se poate aminti supraîncărcarea ei cu semne și toponimii, care azi ne îngreunează descifrarea ei.

În 1461, la cartograful Gratiosus Benincasa putem întîlni pe o hartă inscripția BIHOR, alături de ZATMAR (Satu Mare) ZILEC (Sălaj) și ZARAND.

Hărțile secolului al XV-lea au fost atașate deobicei sub formă de anexe la lucrările cu caracter religios sau chiar geografic, datorită faptului că acești cartografi în marea lor majoritate au fost legați prin activitatea lor și de biserică. Operele cardinalului Nicolaus Cusanus (1401—1464) sînt pentru noi deosebit de însemnate. Acest umanist avea cunoștințe vaste nu numai în cartografie dar și în astronomie, cosmografie, filosofie. După ce și-a luat doctoratul la Padova a fost numit cardinal și trimis special al papei în Europa centrală și estică. Îl cunoștea personal pe episcopul Oradiei de atunci, pe Giovanni Dominic. Este foarte posibil ca datele geografice referitoare la zona Crișurilor să fi fost furnizate autorului de către acest episcop. Fiind elevul lui Paolo Toscanelli s-a bazat mai mult pe izvoare italiene. În partea estică a Tisei *(fig. 2)* figurează două reșediințe episcopale WARADINUM și CEANADIO. Dealtfel, această hartă a Europei, care s-a păstrat doar sub formă de manuscris, este destul de sărăcăcioasă. Relieful teritoriului este redat tot mamelonar, deasupra Carpaților fiind scris SARMATES MONS. Esența hărții lui N. Cusanus constă în faptul, că ea are o orientare nordică corectă și utilizează un sistem de coordonate diferit de cel al lui Ptolemeu. Această operă i-a servit lui Hartman Schedel (1440—1514) la alcătuirea unei hărți despre Transilvania (SIEBENBURG) în cartea intitulată *Liber Chronicarum,* din 1493.

O altă figură remarcabilă a renașterii a fost Francesco Roselli, care s-a născut la Florența în 1447. În 1467 ajunge la curtea lui Matei Corvinul, unde va fi denumit cosmograful curții, fiind însărcinat cu execuția unei hărți de anvergură cu titlul *Ungheria doppia d'un foglio reale.* Dispariția acestei hărți este o pierdere considerabilă pentru cartografia Europei centrale și estice. O altă hartă a Europei centrale, găsită de Crino în biblioteca din Landau, a fost executată în 1480 și tipărită în 1482, după ce Roselli s-a întors și a înființat primul atelier cartografic la Florența. Această hartă *(fig. 3)* are dimensiunile de 459×330 mm și este gravată în lemn. Țara Crișurilor este prezentă cu certitudine pe această hartă. Hidrografia este sărăcăcioasă și confuză în sensul că Mureșul și Crișul sînt confundate. În dreptul Oradiei este trecut VARADO și inscripția Hic iacet corpus sancti Ladislau. Carpații sînt reprezentați printr-un șir de movilițe, iar în dreptul Apusenilor se află scris MONS HOLAS, adică munți cu zăpadă. Ne surprinde orientarea corectă a curburii Carpaților. În dreptul Banatului este trecut Septem Castra, iar Ardealul propriu-zis este numit Transilvania. Mureșul este numit Scames (?). Cu toate erorile pe care le avea harta lui Fr. Roselli, aceasta le-a servit cu model mai multor autori, ca de exemplu lui Martin Waldseemüler în desenarea hărții cu titlul *Tabula moderna Sarmatiae Eur ..., sive*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Tomonimul WARADINUM (Oradea), apare prima dată pe harta lui Nicolaus Cusanus (în 1463), intitulată De ludo globi.

Fig. 3. Pe harta lui F r a n c e s c o R o s e l l i (din 1480), în triunghiul format de linia Tisei cu cea a Munților Apuseni, se poate citi VARADO (Oradea).

Hungariae, Poloniae, Russiae, Prussiae et Valachiae, lui Lorenz Fries (1522) la Strasbourg, lui Willibald Pirkheimer (1522) tot la Strasbourg și lui Michael Villano (1535) și (1541) la Lyon. Din inventarul operelor lui Fr. Roselli (între anii 1476—1482) se poate presupune că harta transilvaniei, pe mărimea 60×80 cm, trebuia să fie extrem de utilă din punct de vedere științific. Este de fapt primul cartograf care, între anii 1482—1513, se dedică exclusiv editării hărților.

Dintre hărțile tip Ptolemeu merită a fi amintit mapamondul oval al lui Henricus Martellus Germanus din 1490, care pe lîngă o serie de localități noi dă și un tabel cu coordonate. În dreptul Cazanelor pe Dunăre întîlnim inscripția CUZANA MONS, iar mai spre nord de aceasta SEURINO, adică Turnu Severin. Oradea apare sub toponimia VARADINO. Munții sînt reprezentați prin benzi întunecate, pe care arborii pădurilor apar sub forma unor ciuperci, iar zonele alpine prin conuri albe ușor răsucite pe aceasta bandă neagră. Orașele sînt desenate panoramic prin turnulețe și redute dreptunghiulare. Sînt indicate pe ea și locurile unde turcii își construiau plutele și ambarcațiunile, pregătindu-se pentru traversarea Dunării.

În 1528 apare una din cele mai importante lucrări privind reprezentarea Țării Crișurilor, cuprinzînd cel mai bogat inventar geografic și al localităților din această parte a bazinului carpato-dunărean. Este o hartă nesemnalată în lucrările științifice de la noi pînă-n prezent. Autorul, pe numele de Lazarus Secretarius sau Eleazarus din Strigonia, a fost angajatul episcopului Thomas Bakocz. Conform inscripției din partea dreaptă, inferioară a hărții, tipărirea a fost coordonată de Georgius Tanstetter (sub numele latin Collimitius), editată de Joannes Spiesheimer (Cuspianus) în tipografia lui Leysznigki Petrus Bienewitz (Apianus) din Ingolstadt. *(fig. 4)*. Harta a fost gravată în lemn, are dimensiunile de 78×55 cm, redactată la o scară aproximativă de 1 : 1 234 000. Toponimiile au fost culese separat și aplicate ulterior pe hartă, pe locurile special lăsate libere. Pe întreaga hartă sînt semnalate 1 500 de așezări, 85 de toponimii ale apelor și 75 de alte denumiri. Semnele pentru localități comportă un caracter variat și un nivel estetic deosebit, autorul căutînd prin aceasta exprimarea caracterului și importanței lor din acea perioadă. Inscripția este fonetică și imită caracterul literelor gotice. Părțile Bihorului ocupă partea central-estică a hărții, ocupînd sub 10% din cuprinsul întregii hărți. În partea mediană a hărții, pe o direcție aproximativă E—V, întîlnim două linii punctate, aproape paralele, ele marcînd teritoriile ocupate de turci pînă la acea vreme. Podul lui Traian este desenat cu toată lungimea lui, cca 1 km, cu cinci găuri, ca și cum ar fi existat încă la acea vreme în întregime peste Dunăre. Presupunem că desenul podului a fost făcut după copia lui Bonfini de pe columna lui Traian. Orografia este reprezentată clasic, mamelonar, sub forma unor mușuroaie grupate sau numai înșirate pe un singur rînd. Dimensiunile movilițelor sînt indicii pentru înălțimea munților. În apropierea confluenței Timișului cu Tisa este figurat un mare lac: Lacus Betzkerek. Este vorba de o zonă mlăști-

https://biblioteca-digitala.ro

noasă imensă, existentă pe atunci, care a fost desecată artificial în secolul al XVIII-lea.

Cele mai mari greșeli ale acestei hărți rezultă din neconcordanța între direcțiile cardinale trecute pe marginea cartușului și orientarea reală a hărții, precum și din hidrografia uneori haotică, cum este legarea Mureșului cu Arieșul. Prin analizarea hărții lui Lazarus, tocmai această dezorientare este cea mai surprinzătoare. Ea poate fi recunoscută imediat după ce urmărim direcția de curgere a Crișurilor. Cele trei Crișuri, care în realitate au o direcție de curgere aproximativă pe E—V, aici, pe harta lui Lazarus, au o direcție NNE—SSV, toată harta fiind întoarsă spre NNV cu 45—50°. Explicațiile asupra greșelii pot fi multiple. Astfel, poate că Lazarus a utilizat o proiecție numită cardioid, inventată de Stabius, avînd meridianul de origine undeva în Europa apuseană. Poate că harta a fost tipărită după moartea autorului, iar tipograful necoordonat de Lazarus, căutîndu-i o formă mai corespunzătoare de încadrare la tipar, a sucit-o spre vest cu 45°. Prin construirea unei rețele pentru obținerea elipsoidelor Tissot pe harta lui Lazarus se poate constata că axele lungi și cele scurte ale elipsoizilor în colțul NE-ic al hărții sînt aproape constante adică $a=1{,}03\pm0{,}003$ și $b=0{,}85\pm0{,}004$. Diferența semnificativă dintre cele două axe ale elipsoidului indică faptul că Lazarus a căutat aplicarea unei proiecții oarecare, deoarece în cazul unei reprezentări fără un anumit tip de proiecție, torsiunile longitudinale ar fi fost statistic independente de direcțiile cardinale, adică $a=b$. Deoarece $a\cdot b=0{,}88\approx1$, se poate presupune că proiecția utilizată de Lazarus a fost constantă în ceea ce privește deformarea ariilor reprezentate. S-ar putea că Lazarus ar fi utilizat o proiecție necunoscută încă de noi.

Analizînd zona Crișurilor pe harta lui Lazarus, putem observa faptul că dintre cele trei Crișuri, Crișul Repede are lungimea cea mai mare. Izvorește la Izvorul Crișului (Keresfew), cam la aceeiași paralelă cu Clujul, trece de Huedin (Huniad) și pînă la Negreni (Feketo), face trei mari insule. Intrînd în zona defileului face multe meandre, fiind flancat înspre est de Kalata Alpes (ar putea corespunde actual cu M-ții Gilăului, Vlădesei, Pădurii Craiului, Bihorului etc.), iar spre vest de munți mai scunzi și mai răzleți (probabil corespunzînd Munților Plopiș). Scăpînd de defileul de la Vadul Crișului, Crișul intră într-o zonă depresionară de unde primește doi afluenți de dreaptă, în dreptul cărora sînt înscrise două localități Rew și Solonko (adică este indicarea cetății Șoimilor de la Peștiș, de lîngă Șinteu). Din partea stîngă, ca prim afluent de stînga al Crișului Repede, este indicat Valea Iadului (fără specificare scrisă). Afluenții de dreapta sînt Valea Peștișului și Valea Lugașului (de asemenea fără precizări scrise). La vest de Crișul Repede se mai află trecută și localitatea Adrin, probabil Adorján, o localitate astăzi dispărută, mutată aici din greșeală de pe malul drept al Barcăului. Mai spre aval apare Telegd (Tileagd), iar în dreptul Oradiei (Wardein) se desface în două ramuri și primește din stînga un alt afluent, pîrîul Peța, care de data aceasta este trecut ca un pîrîu termal, care trece lîngă Marton (Sînmartin) și Terme, adică fostele băi epis-

https://biblioteca-digitala.ro

copale (Băile 1 Mai) de lîngă Sînmartin. Aceasta pare a fi prima semnalare cartografică a băilor termale de lîngă Oradea. În aval de Oradea, Crișul Repede se împreunează din nou, dar înaintea Cheresigului se bifurcă din nou (Keresthet), formînd astfel o mare insulă[2] și din nou împreunîndu-se se îndreaptă spre Sarkad (R.P.U.). Începînd de la Karol (Carei), spre sud, întîlnim următoarele localități: Margetafalu (Marghita), Zekelhid (Săcuieni), Zalard (Sălard), Istar (Esztár — R.P.U.), Kehar (Biharia), Pistek (Episcopia Bihor), și din nou Istar (din greșeala desenatorului) indicînd Cetariu, Olșupal (Paleu), Kerestes (Biharkeresztes — R.P.U.), Enzida (Hencida — R.P.U.), Les (Leș), Ewsi (Ecsegfalva — R.P.U.), Naz (Ujiráz — R.P.U.).

Crișul Negru, avînd un traseu mult mai scurt pe aceasta hartă al lui Lazarus, este numit Feketekeres fl., care pornește dintr-o zonă depresionară, trece pe lîngă Belenes (Beiuș), Fenes (Finiș), Zeplak (Suplacu de Barcău), traversează apoi și acesta o zonă de defileu, plină cu păduri, probabil zona Munților Codru (defileul Șoimi-Petrani), mai spre aval trecînd pe lîngă Kapolna (Căpîlna), Feketebator (Batăr), Talpas (Talpoș), Miske (Mișca), Belefer (Belfir), Giarmad (Iermata), Tomahida (Tămașda), Zadem (Zsadány —R.P.U.), unindu-se cu Crișul Alb (Fesner seres) în aval de Varșon, adică Vărșand. Pe interfluviul Crișul Alb — Crișul Negru mai sînt trecute localitățile Irek (Nojorid), Csefa (Cefa), Mezeian (Mezőgyán — R.P.U.), Czekne (Csökmő — R.P.U.). Crișul Negru nu are nici un afluent, nici măcar Teuzul nu-i trecut. Toponimia Czotz apare foarte probabil din transcrierea greșită a satului Groși (actualul Groșeni din județul Arad), loc renumit pentru spălarea aurului aluvionar în evul mediu.

Privind traseul Crișului Alb situația pare a fi mult mai complicată, aici erorile fiind mult mai mari. În amonte de Keresbania (Baia de Criș), Lazarus unește Crișul cu Arieșul și astfel Abrudul, Zlatna, ajung să fie trecute ca localități de pe malul Crișului. Înspre aval, de-a lungul Crișului Alb, avem localitățile Feltat (Tăutul?), Nadienem (Aiud), fiind trecut foarte greșit aici, pe urmă Pankota (Pîncota), Zarad (Zărand), Keret (?), Șimand (Zimand) și Grewla, probabil Gyula din R.P.U.

Din cele prezentate mai sus reiese că autorul cunoștea mult mai bine zonele de cîmpie, dar în zonele montane se pierdea. Concludem că aceste zone nu au fost cutreierate personal de Lazarus.

Semnele convenționale, precum și inscripțiile de pe hărți, oferă cercetătorului adesea rezoluții științifice sigure. Pe harta lui Lazarus pot fi observate diferențe între semnele indicatoare ale localităților. Astfel în dreptul localităților Salonta, Episcopia Bihor, Marghita, Adorian, Cefa,

---

[2] Măsurătorile de topografie arheologică recent executate de autorul prezentului studiu au pus în evidență două așezări medievale (visávis, pe ambele maluri ale Crișului Repede): Dl. Mănăstirii de la Sîntion și „La Topitorie", de lîngă Sîntandrei. Pe baza inventarului vestigiilor arheologice, identice, din ambele așezări, se poate deduce că acestea au format din secolul al XV-lea o așezare unică, situată pe o mare insulă a Crișului, care ulterior, probabil în secolul al XVII-lea, a fost spintecată de o mare viitură a Crișului.

https://biblioteca-digitala.ro

ieresig, Zerindu Mare întîlnim desenate două turnulețe inegale, alipite ul de celălalt, din care se poate deduce existența pe atunci a unor sis- me de apărare, de tip medieval, în jurul localității sau a bisericii. În dreptul localităților Cetariu, Biharia, Săcuieni aceste turnulețe sînt înconjurate de ziduri, ceea ce ar indica un sistem și mai întărit, decît în cadrul localităților precedente. Celelalte localități din Bihor sînt indicate 'oar printr-un simplu turnuleț, ele, foarte probabil, neavînd nici o impor- ă strategică. Contrar acestor ipoteze, lîngă Oradea întîlnim doar un plu turnuleț, deși existența cetății Oradiei, ca și importanța strategică acesteia, erau bine cunoscute de autor. În timpul și după răscola lui eorghe Doja a cutreierat, fie pe jos, fie călare, aceste meleaguri și deci unoscut edificiile din Oradea foarte bine. Presupunem că această omi- re, ca de altfel și celelalte greșeli, se pot pune pe seama desenatorului, azarus nemaiputînd să facă corecturile de rigoare. Lucrarea lui Lazarus a pune amprenta încă multă vreme pe operele cartografilor secolului XVI-lea și chiar al XVII-lea.

Cu puțin timp după apariția hărții lui Lazarus se va edita la Bazel icrare de a lui Johannes Honterus (1498—1549), sub titlul *orographiae Transilvaniae*, căreia autorul îi alătură și o hartă despre 'ransilvania. Harta are dimensiunile 55×46,5 cm, fără scară, pe care, eși sînt trecute direcțiile cardinale N—S, în cadrul proiecției autorul nu ne cont de acestea. Harta a apărut în 1532, dar, din păcate, limitarea estică a acesteia (linia Huedin—Orăștie) nu-i permite autorului și repre- entarea zonei Crișurilor. Crișul apare doar prin inscripția Kreisch. Păr- ile Bihorului trebuiesc căutate pe o altă hartă a lui Honterus *(fig. 5)*, are a apărut în 1534, ea fiind una din anexele lucrării *Rudimenta Cos- ographiae*. Dintre cele 16 foi prezentate, Oradea va apare pe foaia nr. 9, ib numele de VARADI. În dreptul Carpaților este trecut CARPATUS m., nunții fiind reprezentați panoramic, mamelonar, iar în zona Bihorului curge doar un singur Criș. La sud de Mureș este trecută inscripția DACIA, iar Ardealul propriu-zis este numit TRANSYLVANIA. Orașele sînt reprezentate prin îngrămădiri de turnulețe, văzute tot panoramic. Inscripțiile și desenele de pe hartă sînt clare, dar foaia nu este prevăzută cu un sistem de coordonate și astfel valoarea ei scade mult. Pădurile, la rîndul lor, sînt reprezentate prin pîlcuri de copaci. Oradea este prezentată și pe o altă hartă a acestui autor, cu titlul *Harta bazinului Dunării mijlocii cu Ungaria, Serbia, Dalmația, Bulgaria, Transilvania, Dacia, Thracia, Valachia și Moldavia*.

Marele umanist german Sebastian Münster (1489—1552) este figura cea mai populară a renașterii. A scris poate cele mai multe cărți de geografie și a alcătuit 44 de hărți. Dintre lucrările sale, cele mai cunoscute merită a fi amintită *Geographia universalis Vetus et Nova... Basilae*, apărută în 1542 la Basel, căreia i se atașează și harta *Tabula nova Europae*, cu o orientare geografică aproape corectă a României *(fig. 6)*. Întregul lanț carpatin este reprezentat cu un șir de mameloane, simple, neumbrite. Zona Bihorului este întretăiată doar de două Crișuri,

https://biblioteca-digitala.ro

SEPTENTRIO

POLONIÆ PARS

NOVA DESCRIPTIO TOTIVS VNGARIAE

MOLDAVIAE PARS

TRANSILVANIA

VALACHIA MAGNA

TRANSALPINA

VNGARIA

CAMPVS MARONS

Cumanorũ Campus

VNGARIAE

SERVIA OLIM MISIA SVPERIOR

PANONIE SVPERIORIS SIVE AVSTRIAE PARS

BOSSINAE REGNVM

STIRIAE PARS

CARINTHIE PARS

CROVATIAE

Cilia Comitatus

CARNIOLE PARS

HISTRIAE PARS

MARCHIE SCLAVONIE

MARE ADRIATICVM

ORIENS

OCCIDENS

Tabula Hungarie ad quattuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonien Cardin. Secretarium virum expertum congesta, a Georgio Tanstet ex Collimitio reuisa auctiorq; reddita, at p iampri mũ a Io. Cuspiniano edita Serenissimo Hũgarie et Bohemię Regi Ferdinãdo pricipi et ĩfãti Hispaniarũ Archiduci Austrię &c. fact auspicio maiestatis suę, ob reip. Christiane vsum, opa Petri Apiani de Leysnigk Mathematici Ingolstadiani i uulgata. Anno. 1553.

Impressum Venetijs per Ioã nem Andream Valuassorium Cognomine Guadagninum

Il modo di misurar la distantia de luoghi

4	8	12	16	20	24	28	32	36	40	44	48	52	56	60	64	68	72	76	80

CHOROGRAPHIA HVNGARIE.

TOTIVS Hungariæ Chorographia itinerariaq; urbiũ, uicorũ, arciũ, castellorũ, fluminũ, mõtiũ, syluarũq; iuxta geometricã dimẽsionẽ distantia Intercepedo nanq; duarũ linearũ in scala ãnexa equa et spatio unius miliaris. Etq; potissimũ duplex Hũgaria, Septẽtrionalis & Meridionalis, Illa trãs Danubiũ in Germania, cubat, uerius Arctõ protẽdit, bi quõdã apud ueteres habitarũt populi ferocissimi, dicti a Græcis Getæ Scytę, à Rhomanis Daci, Sueuis ab Occidẽtis ora cõtermini, dicti quoq; Dani, Dai, Dauiq; in multa capita po[pulorũ] diuisi. Recẽtiores eosdẽ Gotos uocare solẽt. Hi Italiã, Hispaniãq; circiter annos Xpi 400. abstulere Rhomanis cognominati à germanicis uocabulis Ost et Vuest, q Oriẽtẽ et Occidẽtẽ significãt, Ostrogetę ac Vesogetę. Hũi ea loca occuparũt, & tenuerũt pulsis Getis. Meridionalis Hũgaria cõtinet Pãnonias et partẽ Norici iuxta Romanorũ descriptionẽ, qs regiones Auares et Hũi, atq; postea etiã Sclaui occuparũt, Iustinião & Mauritio Imp. sicuti diuus Gregorius magnus scribit circiter ãnũ Xpi 600. Tandẽ ãno Xpi 800. Carolus ille magnus triplici exercitu ĩgressus eas regiões octo cõtinuis ãnis cũ Auaribus atq; Hũis bella gessit, eos ad iternetionẽ ĩ hisce regioibus deleuit, Colõias ibi Boiorũ atq; Schlauorũ deduxit, Boiariq; regnũ ad Tibiscũ Sauũq; ãnis ãpliauit. Post cẽtũ ãnos Arnulphus Imp. Hũgaros adduxit aduersus Suatobogũ Morauię regẽ. Post mortẽ Imp. Hũgari has oẽs regiões iuaserẽ, possidere sexcẽtos ãnos. Iã & Turcus totis imminet. Ita õnia reru uicissitudines, sũt, regnis, nationibus, ut hoi suus dictus est dies.

DESCRITTIONE DI VNGHERIA

LA discrettione di tutta l'Vngheria, & i uiaggi delle città, uille, rocche, castella, fiumi, monti, & selue distanti secondo la misura geometrica, pche l'amplezza, che nella scala aggiõtaui si cõtiene tra due linee, corrispõde allo spacio d'un miglio. Et l'ũgheria è pricipalmẽte diuisa in due pti, cioè Setẽtrionale, & Meridionale. Quella giace nella Germania oltre il Danubio distendendosi uerso il polo, doue già ãtichamẽte habitauano popoli ferocissimi, detti da Greci, Geti, & Scythi: da Romani Daci. dall'Occidẽte cõfinano co' Sueui. Sono detti anchora Dani, Dai, & Daui, diuisi i molti capi de popoli. i piu moderni sogliono i medesimi chiamarli Goti. Questi itorno à gli anni. 400. di Christo tolsero l'Italia, e la Spagna à Romani, & furno nomiati Ostrogeti, & Vessogeti da Ost, & Vuest uocabuli tedeschi, che Oriẽte, & Occidẽte dinotão. Gli Hũni poi occuparono & possedettero qi luoghi, hauẽdone scacciati i Geti. La Meridionale Vngheria cõtiene le Pãnonie, & pte di Norico, secõdo la Romana descrittiõe: le qli regiõi occuparono gli Auari, & gli Hũni, & poi etiãdio gli Schiauoni, essẽdo Impatori Iustinião & Mauricio, cerca l'ãno. 600. di Xpo, si cõe scriue S. Gregorio Magno. Vltimamẽte ne gli ãni. 800. di Xpo, Carlo il grãde ẽtrò qlle regiõi cõ tre esserciti, e guerreggio otto anni continui con gli Auari, e gli Hunni, e nel tutto li spense. Fece iui Colonie de Boi, e de Schiauoni, e amplio il Regno di Boiaria insino al fiumi Tibisco, e Sauo. Cẽt ãni dopo, Arnolfo Imperatore condusse gli Vngheri contra Suatogobo Re della Morauia. Dopo la morte dell'Imperatore gli Vngheri assalirno tutte queste regioni, e le posséderno seicento anni. Et gia il Turco sopzasta a loro. Cosi tutte le cose sene uanno a uicendata regni, e a nationi, si come all'huomo, e statuito il suo fine.

MERIDIES

Fig. 4. Harta lui Lazarus cu inscripția latină, reeditată în Italia în 1553
(pe harta originală din 1528 toponimiile fiind trecute cu litere gotice).

https://biblioteca-digitala.ro

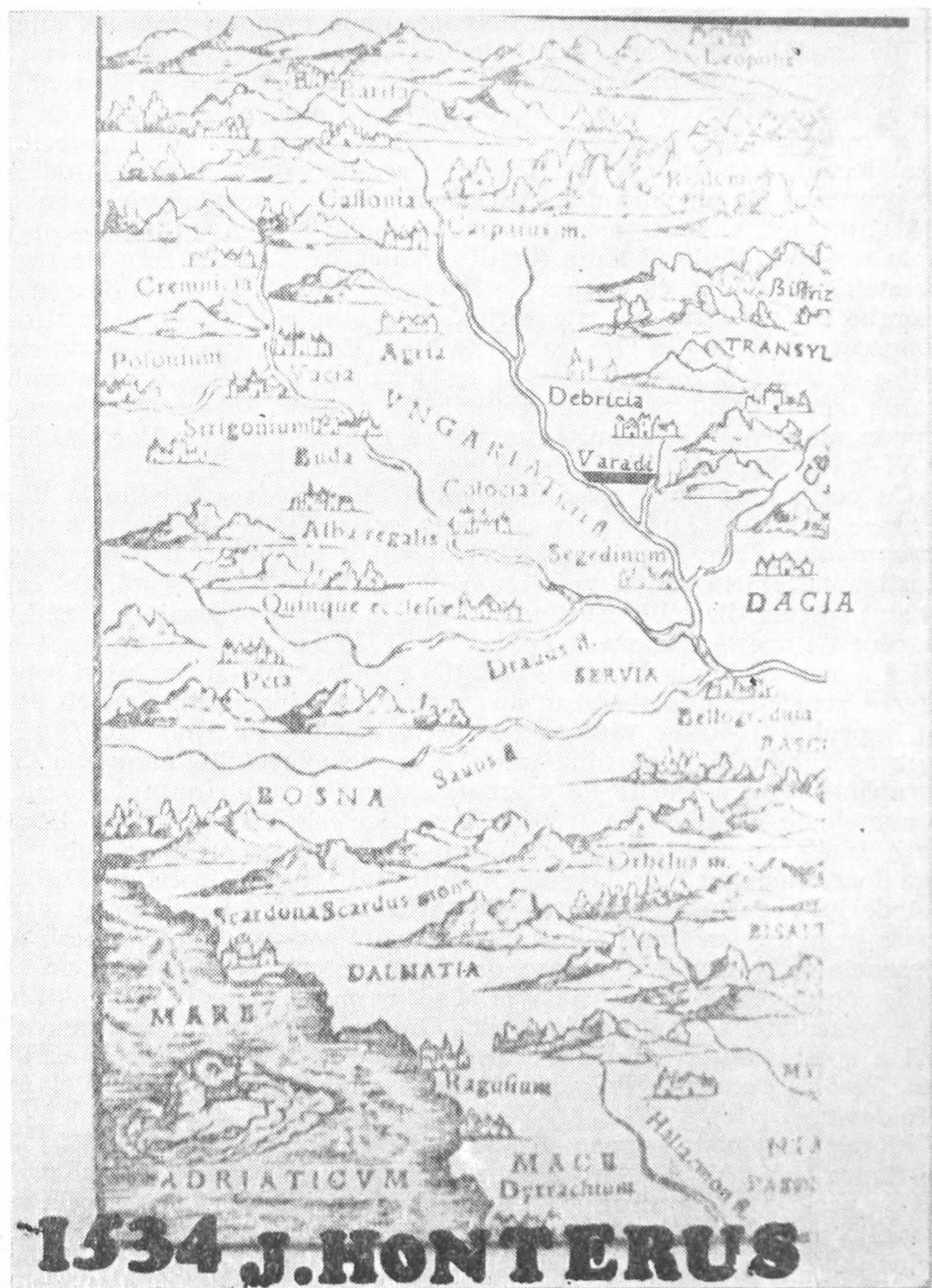

Fig. 5. Fragment de hartă reprezentînd Țara Crișurilor după brașoveanul Johannes Honterus (1534)

https://biblioteca-digitala.ro

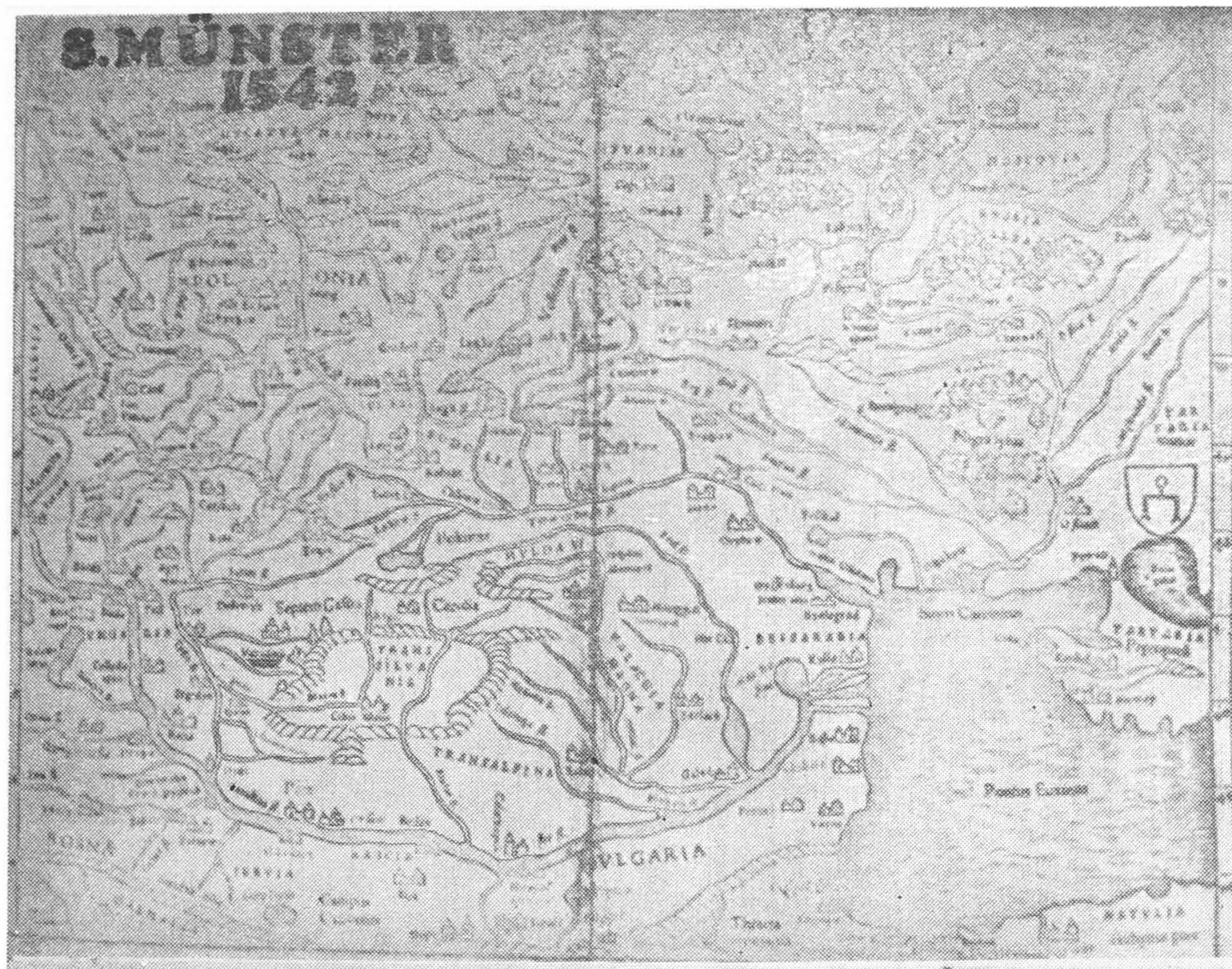

Fig. 6. VARADINO apare și pe harta lui Sebastian Münster (din 1542) fiind înscrisă pe interfluviul Crișului Repede și a Crișului Alb.

https://biblioteca-digitala.ro

între care se află scris VARADINO. Dacă părțile Moldovei și Munteniei sînt mult alungite pe direcția E—V, zona Țării Crișurilor apare cu o proiecție normală, netorsionată, cu respectarea scării hărții și acesta probabil datorită trecerii cu o poziție normală, aproape de direcția N—S a cursului Tisei.

Harta lui Lazarus i-a servit ca bază cartografică și lui Matthias Zyndt (1498—1572), gravor în cupru și cartograf din Nürnberg, la alcătuirea unei hărți despre Transilvania, care a apărut în atlasul *Speculum orbis Terrarum* din 1567. Deși observă greșeala de orientare a hărții lui Lazarus *(fig. 7)*, drept pentru care desenează un cerc cu roza vînturilor în partea stîngă, inferioară, a hărții, orientarea generală a cadranului va rămîne totuși sub forma inițială, „moștenită" de la Lazarus. Greșelile săvîrșite de Lazarus sînt preluate în întregime. Printre localitățile Bihorului doar S. Iob (Sîniob) apare ca noutate. Ca adnotări speciale, cu caracter istoric, amintim notarea anului 1521 în dreptul orașului Belgrad, amintind prin acesta căderea acestui oraș. Zonele ocupate de turci sînt marcate printr-o culoare galbenă, prin aceasta harta primind și un caracter militar. Harta a fost atașată la atlasul olandezului Gerard de Jode din 1578.

Wolfgang Lazius (1514—1565) este medicul, istoricul și cartograful curții vieneze în timpul lui Ferdinand I. La biblioteca palatului din Viena se păstrează un manuscris al acestui autor, cu titlul *Descriptio Daciae sive Transilvaniae*. Harta prezentată de noi *(fig. 8)* este datată din 1570 și poartă titlul *Hungariae descriptio Wolfgango Lazio* . . ., s-a editat, din scopuri strategice, la îndemnul împăratului. Autorul, avînd însă o pregătire preponderentă umanistă, nu observă greșeala comisă de Lazarus și prin compilarea hărții comite, respectiv repetă, aceeași greșeală de orientare ca și Lazarus. În ceea ce privește reprezentarea zonei Țării Crișurilor prin reducerea inventarului toponimic (față de cel utilizat de Lazarus), se comit noi greșeli. De exemplu, în dreptul Crișului Negru ca toponimic al rîului este trecut Gyarmath, Căpîlna apare undeva amplasată spre izvoarele Crișului Negru. Dimensiunile acestei hărți sînt 133,8×82,5 cm, avînd pe laturi o împărțire inexactă. Scara variază de la 1 : 650 000 la 1 : 460 000 și chiar 1 : 800 000. Analizînd poziția localităților, una față de cealaltă, reiese că autorul nu numai că nu a făcut măsurători personale, dar nici măcar n-a vizitat Transilvania. Localitățile mai mari sînt reprezentate prin figura unor redute, bastioane cu turnulețe. Ca fapt pozitiv trebuie să constatăm că rîul Crișul Alb nu mai este legat cu Arieșul, pe simplul motiv că acesta din urmă nici nu se află trecut pe hartă. Părțile estice ale Transilvaniei prezintă în schimb mai multă exactitate, depășind prin aceasta nivelul tehnic al hărții lui Lazarus. Datorită torsionării greșite a hărții, față de direcția nordică, erorile devin tot mai mari spre E și SE, fiind diminuate spre N și NV. Meridianul 0°, utilizat de Lazius, se află undeva la V de Greenwich cu cca 19°. Această hartă a apărut la Viena, sub editura lui Michael Zimmermann. După

https://biblioteca-digitala.ro

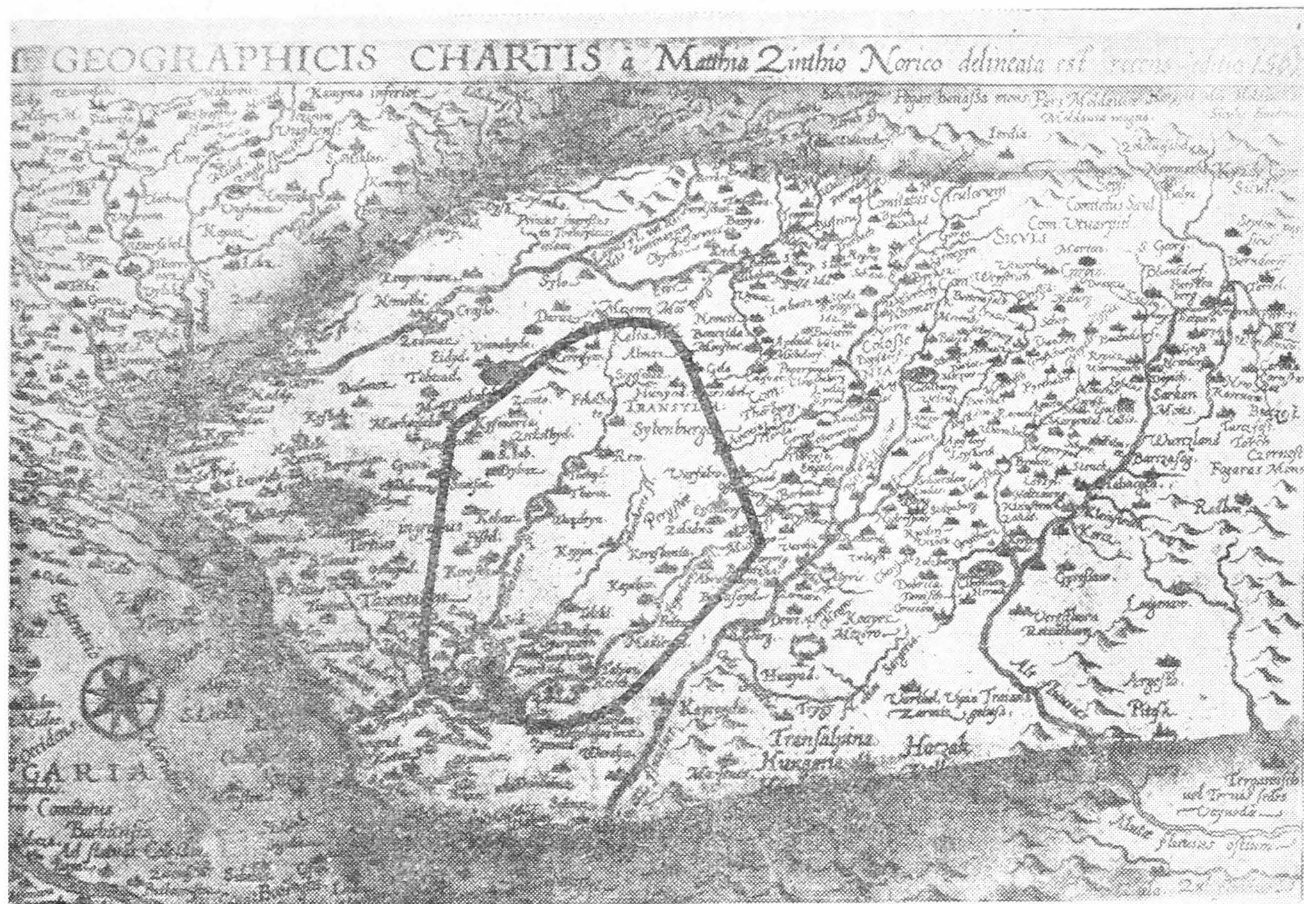

Fig. 7. Cartograful Matthias Zyndt în 1567 editează atlasul geografic *Specullum orbis Terranum*, în care este introdusă și o foaie despre Transilvania

https://biblioteca-digitala.ro

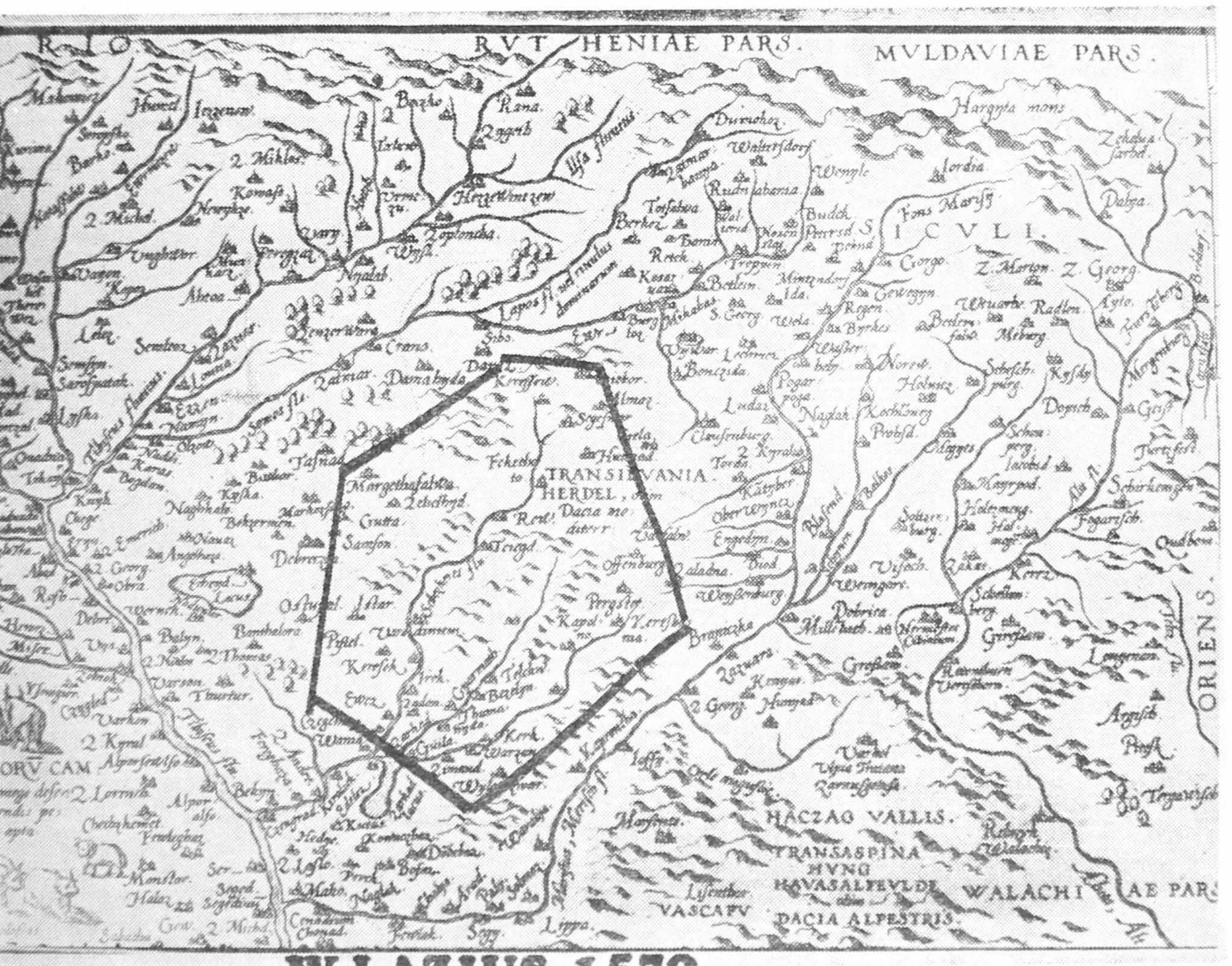

Fig. 8. Țara Crișurilor pe harta lui Wolfgang Lazius (1570)

https://biblioteca-digitala.ro

apariția acestei hărți, probabil avînd în vedere și poziția socială a autorului, numele lui Lazarus este dat uitării.

Un alt cartograf originar din Transilvania a fost Johann Sambucus (1531—1584), umanist polivalent de renume european, fiind medic, istoric, filosof și bineînțeles cartograf. În 1564, după o lungă perioadă de studii în Franța, Italia și Germania, la invitația împăratului se stabilește la Viena. Nu peste mult timp este ales printre membrii Academiei Curții și chiar sfetnicul împăratului. Respectînd tradițiile vremii se ocupă și de cartografie. Harta pe care o prezentăm *(fig. 9)* a apărut în atlasul lui Ortelius din 1571, sub titlul *Ungariae loca precipua recens emendata atque edita* ...[3] Păstrarea orientării greșite de pe aceasta hartă rămîne ca mărturie sigură pentru identificarea sursei de inspirație a acestui autor, adică harta lui Lazarus. În ceea ce privește reprezentarea hidrografiei zonei Crișurilor observăm că pe această hartă sînt prezente doar Crișul Repede și Crișul Negru, iar Crișul Alb a fost redat ca un afluent neînsemnat al Crișului Negru. Ca noutate apare pe această hartă o împărțire pe districte etnografice, geografice, idee preluată de la J. Honterus. De fapt, aceasta este prima hartă pe care apare prima dată trecută Țara Crișurilor (Korokvs — COMBIHO) sau Temeskws (corespunzător Banatului), Sylaghsag (Sălaj), Scharadalia (Țara Zarandului) etc. Inventarul toponimic al localităților din Țara Crișurilor este și aici sărăcăcios față de cea a lui Lazarus; ca noutăți față de această hartă apar trecute localitățile Dioseg (Diosig) și Genu (Ginta?). În dreptul munților Zarandului apare trecut M. MACRA, fiind vorba de Dealurile Mocrei din bazinul Zarandului. În interfluviul Crișurilor nu apar munți, în schimb ei vor apare mai spre est, în jurul unui bazin care este drenat de un rîu numit COROS flu. și care trece pe lîngă localitatea Feketeto (Negreni) și Capolna (Căpîlna) iar mai spre aval cotește brusc spre E, și se transformă în Ompa flu. (Ampoiu). Este evident că acest rîu care pornește de sub M. Kalati (Bihor, Vlădeasa) nu este altceva decît cursul superior al Crișului Repede, preluat de la Lazarus și o combinare greșită a acestuia cu Ampoiul. Oradea apare sub toponimia VARADIN, fiind reprezentată cu un toiag episcopal și un oraș cu multe turnulețe. Celelalte localități sînt reprezentate prin turnulețe mai simple cu vîrfurile teșite. Harta lui Sambucus, ca și cea a lui W. Lazius, ar putea fi considerate și ca primele hărți de geografie economică a acestor ținuturi, prin prezentarea diferitelor tipuri de animale, bovine, ovine, cerbi, căprioare repartizate, concentrate, pe anumite zone geografice, sugerînd prin ele specificul „zootehnic" al locurilor. O insuficiență a hărții lui Sambucus este lipsa de pe ea a coordonatelor. Orografia este reprezentată tot mamelonar, umbrită dinspre est. Tot de activitatea acestui cartograf se leagă și două hărți cu TRANSYLVANIA și

[3] L. Bagrow, *Ortelli Catalogus cartographorum*, Gotha, Vol. I—II, 1928—30.

[4] *Ptolemaios Ulmae*, Waghenaer' De Spieghel der Zeevaerd, *Othelius Theatrum Orbis Terrarum*, Amsterdam, 1964, (ediții facsimile); A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpiae, 1570.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9. În atlasul Ortelius din 1578 apare harta despre Transilvania care a fost întocmită încă în 1571, de către B. S a m b u c h s.

https://biblioteca-digitala.ro

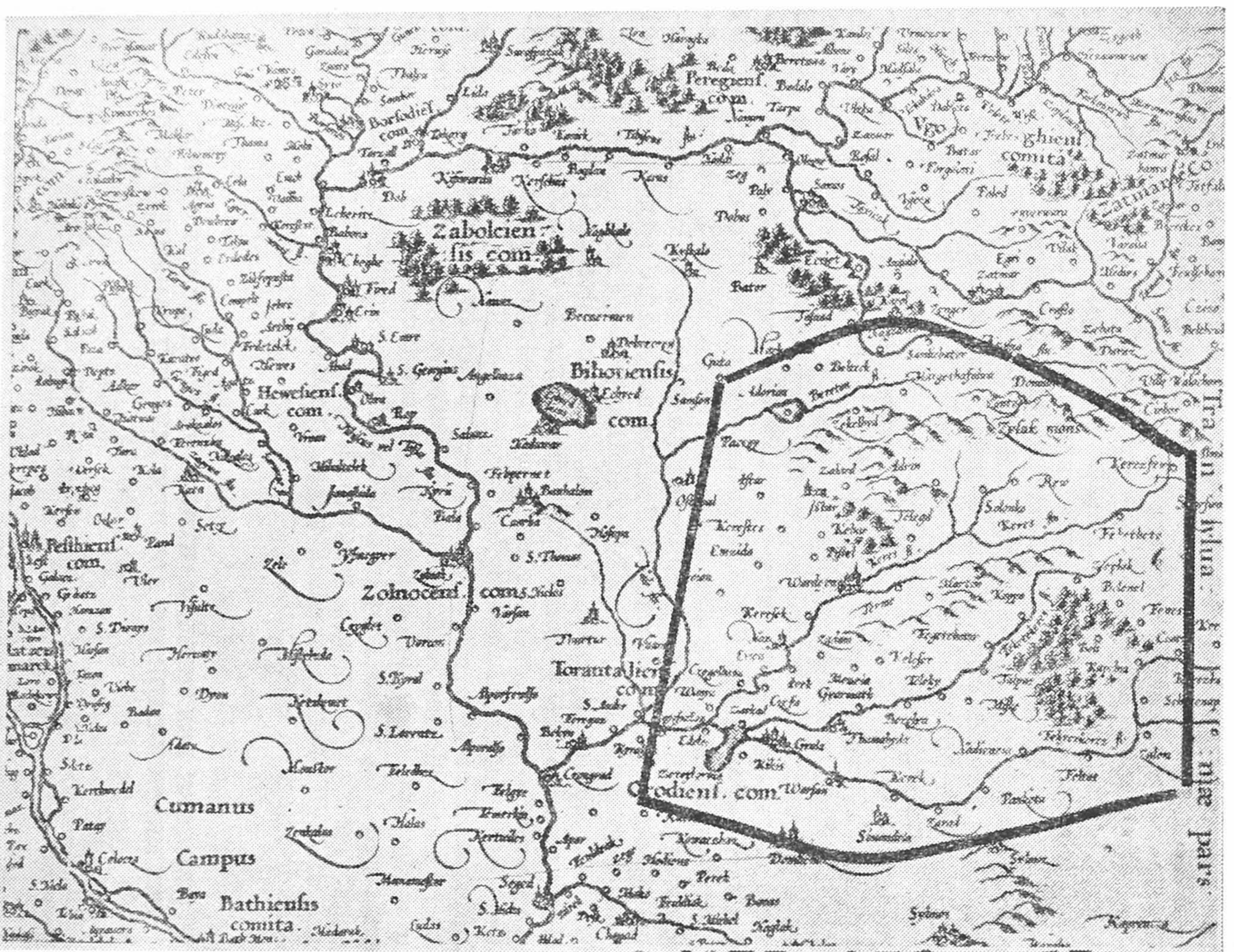

Fig. 10. Reprezentarea Țării Crișurilor pe cea mai modernă hartă a secolului al XVI-lea, aparținînd lui G e r a r d M e r c a t o r (1578).

ILLYRICUM, care au fost publicate tot în *Theatrum Orbis Terrarum*, de către prietenul său din Antwerpen, Abraham Ortelius.[4] Harta lui J. Sambucus a avut o serie de reeditări: în 1572, 1575, 1579, 1580, 1592 și 1595.

Gerard Mercator sau Gerhard Kremmer (1512—1594), de origine flamand, este personalitatea cea mai populară din istoria cartografiei. Din numeroasele sale opere, reprezentarea Țării Crișurilor o întîlnim pe pagina nr. 23 a atlasului intitulat *Tabulae Geographicae Cl. Ptolemaei ad mentem autoris restituate et emendate per G. Mercatorem . . .*, 1578 *(fig. 10)*. Partea estică a foii este gradată. Longitudinea este socotită de la un meridian 0° al cărui origine însă nu se cunoaște. Pe baza acestor coordonate, făcînd o verificare a valorilor coordonatelor localității, erorile pot ajunge pînă la 1°. Scara hărții este de 1 : 1 390 000, date în mile unguresți. Lista toponimică a localităților rămîne și aici, cu mici modificări, neschimbată față de cea a lui Lazarus. Hidrografia este clară, dar pentru Țara Crișurilor destul de sărăcăcioasă. Întrucît linia colectorului principal, a Tisei, primește o direcție normală N—S, astfel și linia de curgere a Crișurilor va reveni la poziția normală, corespunzător reprezentărilor actuale, adică aproximativ E—V. În dreptul M-ților Plopișului este trecută toponimia ZYLAK mons, aceasta fiind o denumire mai apropiată de realitate, decît denumirea KALATA ALPES, utilizată pentru indicarea aceluiași masiv muntos de Lazarus. Ca și la autorii precedenți și pe această hartă există suficiente argumente spre a se dovedi sursa primă de informație, adică harta lui Lazarus.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, conform literaturii de specialitate, citate mai înainte, vor mai apare cîteva hărți — pe care Țara Crișurilor va primi o mai bună sau mai puțin reușită reprezentare —, asupra cărora nu insistăm cu acest prilej.

Din studiul acestor hărți se poate conclude că doar cîteva lucrări, cum au fost cele ale lui N. Cusanus, M. Germanus, Lazarus și J. Honterus au purtat amprente de originalitate, restul lucrărilor fiind compilări mai mult sau mai puțin reușite din operele acestor genii. Tocmai din acest motiv pentru etnografi, geografi ai populațiilor, hărțile dinaintea secolului al XVIII-lea nu prezintă valori deosebite, ele păstrîndu-și doar o valoare de istorie a cartografiei.

WEINIGER BEKANNTE KARTOGRAPHISCHE ABBILDUNGEN DES KREISCH-GEBIETES AUS DEM XIV—XVI JAHRHUNDERTS

(Inhalt)

Da in letzter Zeit eine ganze Reihe wissenschaftlicher Abhandlungen über die Geschichte der Kartographie bei uns im Land sowie im Ausland erscheinen sind führt das nachliegende Werk die bereits noch nicht bekannten sowie wichtigen

https://biblioteca-digitala.ro

Katographien über das Kreisch-Gebeit an, deren Studium zu einer wissenschaftlichen Notwendigkeit wird.

Die kleinsten Einzelheiten enthaltend sind die Arbeiten des Jakobus Angelo aus dem Jahr 1406, Francesco Roselli 1480, Henricus Martellus Germanus 1490, Lazarius Secretarius 1528 und Matthiaș Zyndt aus dem Jahr 1567, alle noch unbekannt in der rumänischen Kartographie, wiedergegeben. Den Arbeiten des Fra Mauro 1459, Nicolaus Cusanus 1463, Johannes Honterus 1534, Sebastian Münster 1542, Wolfgang Lazius 1570, Johannes Sambucus 1571 und Gerhard Mercator aus dem Jahr 1578 antzog man nur Abbildungen die dem Kreisch-Gebiet entsprechen.

Das Studium der Karten erfolgte in Staatarhiven /des In — sowie Auslandes.

Der Autor schenkt besonders den Landkarten des Eleazarus aus dem Jahre 1528 aufmerksamkeit, da dieses Werk eines der erstbesten Wiedergaben des Kreises Bihor darstellt sowie ein Jahrhundert lang als Ausgangs bezüglicherweise Anhaltspunkt der nachfolgenden Kartographien diente.

https://biblioteca-digitala.ro